

PLAČ IZIDE ZA OZIRISOM

Ja sam žena prekrasna za svog muža,
Supruga tvoja, sestra tvoja.
O, dođi brže k meni!
Željna sam tebe da vidim,
Jer dugo ne videh lice tvoje.
Mrak vlada oko nas,
Iako je na nebu božanski Ra.

Nebo se smešalo sa zemljom. Mrak je na zemlju pao.
Moje srce gori od rastanka zlog.
Moje srce gori jer si se zidom ogradio od mene,
Iako u meni nije bilo zla.

Oba su naša grada razorena, puti zapleteni.
Ja tražim tebe jer želim da te vidim.
Ja sam u gradu u kojem nema zaštitnog zida.
Puna sam čežnje za tvojom ljubavlju.
Dođi, o dođi: ne ostaj tamo sam!
Ne budi tako dalek od mene!

Gle, sin tvoj Hor goni Seta na mesto pogubljenja.
Ja sam se sakrila u trsci i sakrila sam sina tvoga
Da bi osvetio tebe.
Jer je tako zlo živeti daleko od tebe
I nepodnošljivo za telo tela tvog.

HIMNE BOGINJE HATOR

O, slava tebi, Zlatna Kravo,
O, lepilika, o raznobojna!
Jedina na nebu bez suparnice,
O, božanska Hator, starija od Sunca!

Pokorile su Nubiju oči tvoje,
O, velika gospodarice Punt,
Izvore severnog vetra,
Vladarko vazduha koji osvežava.

— — — — —

Nekad sam bio pevač slavne Hator
Koja sluša molbe devojaka svih
Kad joj se pokorno suzom obraćaju.

Sipajte ulja na moju glavu
I dajte piva mojim ustima,
I prelomite hleb žrtveni,
I kolač stavite kraj nogu mojih
Da bih vas spomenuo pred božanskom Hator:
I saslušaće sve što kažem njoj.

Boginja takođe biva kô devojka
Koja pijana pred vratima sedi
S kosom rasutom niz divne grudi.

Zlatna prebiva u ptičjim jezerima
U sedištu svoje radosti.

O, Zlatna Boginjo, srećna ti si!

Lepota tvog lika blista, zasenjuje.
Budi pozdravljena!
Lepota tvog divnog lica opija!
O, Zlatna Hator!

Otvoriše se vrata nebeska
I iziđe iz njih boginja.

Gle, evo stiže Zlatna Hator!

Faraon dolazi da igra,
Dolazi da slavi tebe,
O, vladarko njegov, gledaj kako on igra,
Suprugo Horova, gledaj ga kako skače!
Faraon, Sin sunca, ruke su njegove umivene,
Prsti su njegovi čisti.
O, vladarko njegov, gledaj kako on igra,
Suprugo Horova, gledaj ga kako skače!
Kad tebi prinosi na žrtvu
Ovu posudu s vinom,
O, vladarko njegov, gledaj kako on igra,
Suprugo Horova, gledaj ga kako skače!
Srce je njegovo istinito, grudi otvorene,
Nema tame u duši njegovoj.
O, vladarko njegov, gledaj kako on igra,
Suprugo Horova, gledaj ga kako skače!

Preveo:
Petar Vujičić

GETO ZAGROBNOG ŽIVOTA*

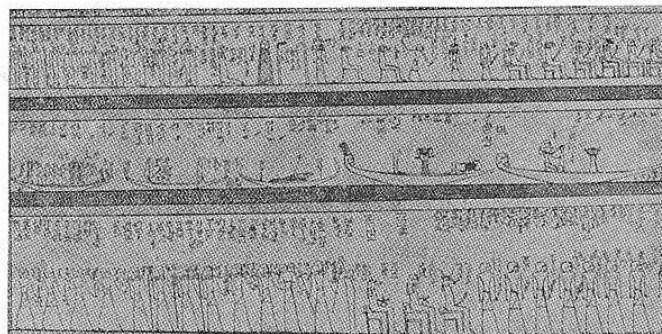
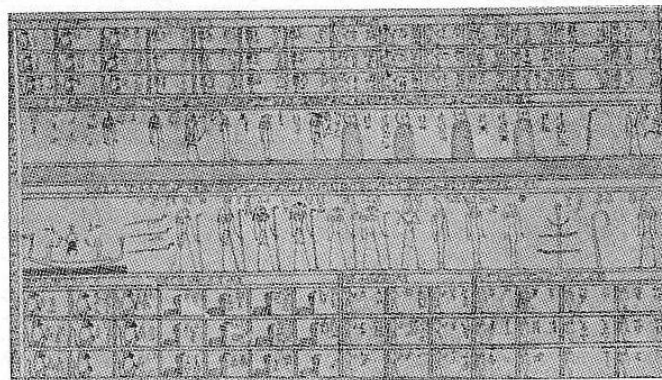
žan bodrijar

Besmrtnost se razvija i to jedna od najčudnijih stvari. U vremenu: ona prelazi od ograničenog nadživljavanja ka većnom nadživljavanju — u društvenom prostoru: besmrtnost se demokratizuje i prelazi od privilegije samo nekih ka virtuelnom pravu za sve. Ali, ovo je relativno skorašnjeg datuma. U Egiptu polako izvesni članovi grupa (faraoni, zatim sveštenici, poglavari, posvećeni bogataši klase koja je vladala) u funkciji svojih moći, odvajaju se kao besmrtni, dok drugi imaju pravo samo na smrt i na dvojnost. Oko 2000. godina pre naše ere svako dostiže besmrtnost: to je jedna vrsta društvene pobede, možda zadobijene s mukom i velikom borbom; bez pravljenja društvene istorije — fikšn, mogu se dosta dobro zamisliti u Egiptu Starih Dinastija revolti i socijalni pokreti koji su kao potraživanja imali pravo na besmrtnost za sve.

Na početku se radi o značenju vlasti i društvene nadmoći. Tamo gde u primitivnim grupama nema struktura s političkom vlasti, nema takođe ni osobne besmrtnosti. »Promenljiva« duša, »ograničena« besmrtnost odgovaraju, u manje segmentisnim društvima, relativnoj nadmoći strukture vlasti. Zatim besmrtnost postaje opšta i ovekovečava se, u despotskim društvima u nadmoći potpune vlasti, Velikih Carstava. Prvo je kralj, ili faraon, taj koji se konisti ovim unapređenjem, zatim na višem stupnju sam Bog, besmrtnost po prevashodstvu, iz kojeg ponovnim razdeljivanjem proisteče besmrtnost za svakog. Ali ova faza besmrtnog Boga koja se podudara s velikim univerzalnim religijama i naročito s hrišćanstvom, već je faza u kojoj je apstrakcija društvene vlasti vrlo visoka, kao u rimskoj imperiji. Ako su grčki bogovi smrtni, to je zato što su povezani s jednom specifičnom i još uvek ne sveopštom kulturom.

S francuskog prevela:
Nada Serban

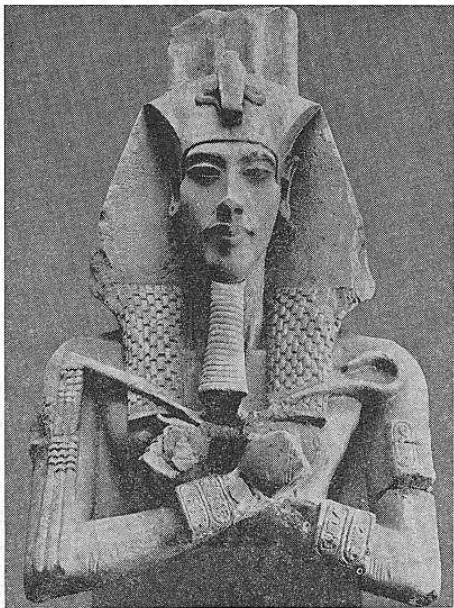
* Odlomak iz knjige Simbolična razmena i smrt, Gallimard, 1976.

noćno putovanje sunca, prema knjizi amduat (o onome što je u donjem svetu), zidne slike u grobnici kralja amenofisa II

AMENHOTEP IV (EHNATON)*

Psihonaletički prilog proučavanju njegove ličnosti i motenostičkog kulta Atonovog
dr Karl Abraham

faraon amehofis IV, docniji ehmaton

Godine 1880, blizu egipatskog sela Tel-el-Amarna otkriven je velik broj tablica ispisanih azijskim tekstovima. Ispostavilo se da su te tablice važni istorijski dokumenti i da sadrže značajna otkrića o kralju Amenhotepu IV i razdoblju njegove vladavine. Jednovremeno raspolaganje hijeroglifskim tekstovima iz toga doba i tablicama iz Amarna omogućilo je da se traganjem dođe do sugestivne predstave o ličnosti ovog kralja. Imamo čitav niz dela i radova o egipatskoj istoriji iz kojih saznajemo mnoštvo zanimljivih stvari o ovome dobu. Ti su mi radovi obezbedili osnovnu građu za ovo istraživanje. Pozivam se, naime, na dela Breastedova čija se *Istorija Egipta* nedavno pojavila u vrlo dobrom nemačkome prevodu, a isto tako i na odličnu Weigallovu monografiju o životu Amenhotepa IV.

Egiptolozi su s posebnim zanimanjem, pa i oduševljenjem, prihvatili ovog »jeretičkog kralja«, kralja koji je za sebe prisvojio ime Ehnaton; na to ćemo se još vratiti. Neupućenima takvo zanimanje može izgledati čudno i neshvatljivo, jer od vremena Amarna deli nas tri milenija i nekoliko vekova pride! Ali, kada jedan tako merodavan naučnik kao što je Breasted smatra ovoga kralja najneobičnijom figurom drevne istorije Istoka i drži da mu mora dati posebno mesto u svetskoj istoriji, dobijamo želju da upoznamo odlike, dela koja su Amenhotepu IV donela to počasno mesto.

Amenhotep IV, koji je pripadao osamnaestoj dinastiji, živio je u XIV veku pre naše ere i nije bio ni osvajač ni mudar vladar kao što je to bilo više njegovih prethodnika. Naprotiv, za njegove kratke vladavine počelo je da tone carstvo što su ga oni podigli, premda je mladi kralj nedelatno pratio katastrofu. Njegova je veličina druge, u oblasti idealnoga. Zavidljivojuće je upoznati, makar i ovlas, tok ovoga kratkog života.

S deset godina, Amenhotep IV se penje na presto, s dvadesetosam — umire. U tom kratkom međuvremenu on je započeo ogroman prevrat u oblastima religije, etike, poimanja sveta i umetnosti. Sve što znamo o tome prevratu uverava nas da je kralj išao daleko ispred svoga vremena. On se javlja kao nosilac ideje koje će se, donekle, javiti tek više od hiljadu godina posle njega. Ako je njegove prethodnike moćnima učinila akcija, poslednj izdanak osamnaeste dinastije bio je sanjar, idealistički mislilac, moralista i esteta. On je prvi istaknut čovek u oblasti duhovnog o kome nas obavestava istorija čovečanstva...

Za onoga koji ima običaj da sve što je duhovno razmatra iz ugla frojdovskih otkrića, život Amenhotepa IV je pravi izazov na psihoanalitičko proučavanje. To proučavanje nam, u stvari, na jedinstven način razotkriva jednog čoveka te daleke civilizacije, čoveka potčinjenog istim »kompleksima« i koji dela po istim onim mehanizmima odbrane koje su istraživanja Frojda i njegove škole otkrila u naših savremenika.

Osamnaesta dinastija jeste pravo doba »svetske nadmoćnosti« Egipta. Osnivač dinastije, među neposrednim precima Amenhotepa IV, bio je Tutmos III. Upravo za vreme njegove druge vladavine carstvo se proširilo sve do Eufrata. Učvršćivanje egipatske vlasti zahtevalo je niz velikih vojnih pohoda svake godine. Iz tih je poduhvata moćni Tutmos izlazio kao pobednik. Njegov naslednik Amenhotep II bio je obuzet zadatkom da konačno potčini azijske narode. Po ratobornosti duše, divljačkom ponašanju i surovosti, nadmašio je sve svoje prethodnike. Cu-

vena je bila njegova telesna snaga. Govorilo se da niko osim njega ne može da zategne njegov luk. Sin njegov, Tutmos IV, čija je vladavina bila kratka, beše slabačak. On je političku moć Egipta održao manje svojim ratničkim podvizima, a više ženidbom sa Giluhipom, azijskom princezom, čerkom kralja Artatame od Mitanija (Mesopotamija). Po njegovoj smrti, namesništvo je preuzela majka njegovog maloletnog sina i zadržala ga sve dok se ovaj nije uspeo na presto pod imenom Amenhotep III. Ovo namesništvo utrla je put azijskom uticaju na egipatski dvor. Za vladavine Amenhotepa III krivulja egipatske moći počela je da se spušta. Ratnički duh nedostajao je ovome kralju još više nego njegovome ocu. To je bio oduševljeni lovac, a izvreštaji o njegovim uspesima u lovu zaveštani su potomstvu kao i ratnički podvizi njegovih predaka. U dvor je uveo do tada neviđenu raskoš. U razdoblju produženog mira umetnost se mogla rascvetati. Ali strani uticaji imali su teške posledice, pošto se i ovaj kralj oženio strankinjom po imenu Teje. Ona beše kći sveštenika koji se doselio iz Azije i bio blizak dvoru. Pošto ona kralju nije poklonila muškog naslednika, on uze i drugu suprugu. Ni ta ne beše Egipćanka već Azijatkinja, Taderhpa, princeza od Mitanija, kći vladajućeg kralja Tušrate. Birajući nju Amenhotep III uzeo je svoju sestru od tetke. Njegova žena Teje, međutim, sa zakašnjenjem mu podari toliko očekivanog sina, sledećeg kralja — Amenhotepa IV.

Tokom godina, upravljanje je sve više prelazilo s kralja na kraljicu. Spoljna politika se, u suštini, nije menjala. Nasuprot tome, počeo se osećati verski preokret. Kraljica i njena okolina pokušali su da potisnu kult Amonov, a prednost su davali mogu Atonu, do tada ne mnogo omiljenom u narodu.

U ono vreme Amon je, bez pogovora, bio glavni bog Egipta. Prebivalište faraona, Teba, bilo je najvažnije središte toga kulta i uticaj Amonovih sveštenika pretežao je kako na dvoru tako i u narodu. Ista nadmoćna uloga pripadala je pre toga bogu Ra (ili Râ), glavnome bogu Donjeg Egipta, sve dok izmene u unutrašnjoj politici nisu premetile težište verskog i političkog života ka novom prebivalištu kraljeva, u grad Tebu. Kult boga Ra, međutim, nije ukinut, a nalazimo, šta više, i pokušaj — tako tipičan za egipatska verska shvatanja — da se ta dva suparnička božanstva stope u jedno jedino božanstvo »Amon-Ra«. Bilo je mnogo takvih udruženih božanstava. Sveštenici kakvog manje uglednog boga voleli su da mu dodaju ime boga Ra ili Amona da bi mu povećali uticaj. Istoričari podvlače značajnu i već pomenutu činjenicu da je otac kraljice Teje bio sveštenik jednog takvog udruženoga božanstva, Min-Ra. Min otprilike odgovara grčkome Panu; Min je spoj boga plodnosti s bogom sunca koji daje život. Kult ovog božanstva, Adonisa, bio je uobičajen u obližnjoj Siriji. Azijski uticaj u tom razdoblju je jačao. A pošto je otac kraljičin bio sveštenik koji se, verovatno, doselio iz Azije, to dolazimo do pretpostavke da je kult boga Min-Ra išao naruku azijskim uticajima.

Natpisi iz godina posle vladavine Amenhotepa III često sadrže ime boga Atona koji je nekada, u Donjem Egiptu, bio slavljen kao Bog sunca, uporedo s bogom Ra. Upadljiva je zvučna sličnost imena Aton i Adonis. Nemoguće je odbaciti pretpostavku da naziv Aton predstavlja Adonisov kult koji je stigao iz Azije. To pomniju i merodavni istraživači.

Kao što smo već rekli, posle smrti Amenhotepa III usledilo je širenje Atonovog kulta. Upravo u vreme ovog prelaznog razdoblja pada početak vladavine maloletnog kralja Amenhotepa IV (1375—1358. pre naše ere).

Mladi kralj beše tanane i lomne telesne građe. Nikada nije bio dobrog zdravlja i umro je u 28-oj godini. Govori se, takođe, da je patio od »kriza« (o kojima, naravno, ne znam ništa tačnije) i da je imao privedenja. Zbog toga su neki smatrali da je po sredi bila epilepsija, verovatno isto onako neopravdano kao i za ostale velike ljude u istoriji. Epilepsija redovno povlači i postepeno mentalno opadanje bolesnika. Biće koje se među ostalim ljudima odlikovalo izuzetnim duhovnim darovima i koje je te darove sačuvalo do kraja, ne može se, prema tome, smatrati epileptičarem. Prema svim dokumentima Amenhotep IV bio je idealista, sanjar obezoružan pred velikim zahtevima života. Uopće nije po sredi epileptičarska impulsivnost; izraženo potiskivanje instinkata u njegovom životu, reakcione formacije kojima je obeležen njegov karakter, pre nas podsećaju na neurotičarski način bivstvovanja. Podsetimo se onoga što nam i iskustvo dokazuje: da se u ljudi obdarenih imaginacijom — pesnicima i umetnicima — stalno javlja trag neurotičnih crta, a mi među takve ljude svrstavamo i Amenhotepa IV.

Ako je mladi kralj do izvesne mere ipak bio žrtva neurotičnih stanja, ovima se pridružuje i izuzetno rano sazrela i svestrana inteligencija i retko bogat osećajni život. U njemu prepoznajemo tip čoveka koji živi i u naše vreme. I danas dosta često možemo u nekoj porodici zapaziti opadanje dejstvene volje i telesnih sposobnosti. Dok iz stabla koje se ruši još može da iznikne ova ili ona grančica koja predstavlja uspon u intelektualnom pogledu, njen skladan duhovni i telesni razvoj sprečava neurotična predispozicija.

Istorija velikog broja porodica omogućava nam da posmatramo pojavu ličnosti koja živo kriči sopstveni put. Čim se takvom čoveku rodi sin, počinje opadanje. Sin često nema snažnu građu očevu. Čak i ako je nasledi, on raste u senci jedne isušije moćne ličnosti i često se oseća sputan da se slobodno razvija. On nastavlja delo svoga oca, ali ne prevladavali njegove

uspone. Njegova potreba za moći pre će se ispoljiti u povećanim zahtevima, u težnji ka zadovoljstvu ili raskoši. Naredno pokoljenje kao da gubi još više u energiji i aktivnosti i pokazuje sklonost ka intelektualnoj prefinjenosti i osećajnosti. Pošto nije na visini zahteva koje postavlja stvarnost, ono se razvija u pravcu neuroze.

Ima u svemu ovome mnogo sličnosti s pravcem u kojem se razvijala osamnaesta egipatska dinastija — od njenih najstarijih, moćnih predstavnika, preko Amenhotepa III, do njegovog sina, sanjara, filozofa čiju ličnost sada želimo da ispitamo u svetlu psihoanalize.

Psihoanalitički postupak ne zadovoljava se time da upozna životne sudbine i označava kliničku sliku neke neuroze; on želi da prodre u nesvesno bolesnika i otkrije njegove veze s ispoljavanjima neuroze. U saradnji s bolesnikom, mi iznova gradimo istoriju njegovog libida, to jest, stanje u kojem se nalazio u detinjstvu, zatim dejstvo potiskivanja polnosti i povratak potisnutih želja. Svaki nam slučaj za sebe omogućava da prepoznamo značenje koje upućuje na položaj deteta u odnosu na roditelje.

Naučili smo, međutim, da i čovek dobrog zdravlja skriva u svome nesvesnom iste instinktivne snage koje i neurotičar, te da u njemu nestavan položaj u odnosu na roditelje stvara »osnovni kompleks«.³⁾ Slučaj da se libido dečaka najpre usmerava ka majci, da njegova prva osećanja neprijateljstva i ljubomore idu ka ocu, jeste nešto što se uvek iznova zapaža u svakom pojedincu. Ali zdrava osoba uspeva da sublimiše one pulsije čije potiskivanje zahvataju društveni obziri i da nađe ravnotežu između pulsije i potiskivanja, dok neurotičar biva bacan iz jedne krajnosti u drugu.

Namera da Amenhotepa IV uzmemo za predmet psihoanalitičkog ispitivanja mogla bi se učiniti neverovatna i unapred osuđena na neuspeh da nismo tačno i neosporno upoznati s istorijom i »kompleksom oca« mladoga kralja. Činjenice o kojima ćemo govoriti, od prve zaprepašuju svojom sličnošću s psihoanalitičkim učenjem.

Od roditeljskog para — kralja Amenhotepa III i kraljice Teje — ona je nesumnjivo imala veću važnost. Ta pametna i lukava žena dočepala se uzdi upravljanja zemljom i sve ih čvršće držala. Svojom voljom, inicijativom, svojim smislom za praktično, ona je gospodarila kraljem, dok je ovaj, poslednjih godina života, pokazivao sve manje zanimanja za državne poslove. Veoma je lako utvrditi da je kraljica uticala na čitav život svoga sina. On mora da joj je još od detinjstva bio veoma blizak. Njegov se libido snažno fiksirao za majku, dok je dečakov odnos s ocem jasno označen negativnom naklonjenošću.

Uzrok te produžne fiksacije mladoga kralja za majku leži, osim u intelektualnoj vrednosti koju je imala, i u lepoti Teje. U stanju smo da stvorimo živu predstavu o toj izvanrednoj ženi. Jedan mali portret s poprsjem, koji pripada nekoj privatnoj zbirci (Berlinski muzej raspolaže reprodukcijom poprsja) otkriva nam sliku spoja lepote, inteligencije i energije. Njena je živost toliko upečatljiva da ni danas ne ostaje bez dejstva na posmatrača. Dovoljno je pogledati reprodukciju pa shvatiti zašto se sin, nežan i osećajan, do te mere vezao uz svoju majku.

Jedna tako snažna i tako dugotrajna libidinalna veza s ličnošću majke dovodi kasnije do nekih sasvim određenih dejstava na erotičnost adolescentnog ili odraslih sina.⁴⁾ Kao što sam izložio u jednom ranijem članku, ta mu veza, u vreme puberteta, otežava odvajanje libida od majke da bi ga preneo na nove objekte ljubavi. Dešava se, ponekad, da to odvajanje uopšte ne uspe. Najčešće — uspeva nepotpuno. Umesto toga, javlja se težnja ka monogamoj vezi s osobom koja postaje zamena za majku. Ovaj libidinalni transfer obično je konačan, nepovratan.

Crta monogamije osobito se jasno vidi u mladoga kralja. Sudbina njegovog ljubavnog života staje u nekoliko reči. Ubrzo posle smrti oca oženio se, a da još nije imao ni deset godina. Supruga koja mu je određena isto je tako bila azijska princeza, još dete. To je već treći put da se jedna Azijatkinja uspinje na mesto buduće kraljice. Buduće, jer u međuvremenu namesništvo ostaje u rukama kraljice-majke Teje i njenih savetnika. Kada je odrasla, mlada je kraljica donela na svet niz kćeri, dok je željeni muški naslednik izostao. Ipak se Amenhotep IV nije rešio, poput svoga oca, da uzme i drugu ženu, i ograničio se na tu Nefer-Nefru-Aton koju je voleo iznad svega. Ova činjenica postaje još značajnija kada se zna da su prethodni kraljevi, prema istočnjačkim običajima, držali harem. Weigall podvlači da je Amenhotep IV prvi faraon koji je živio strogo monogamijom. Ograničio se na jednu jedinu ženu kojom se, uz to, oženio još u detinjstvu. Za čitav je život, dakle, odustao od ličnog izbora objekta. Fiksirao se za svoju ženu s istom jačinom kao i za svoju majku. Čak i kad je odrastao, radije se u javnosti pojavljivao u pratnji dveju žena koje su, i jedna i druga, imale snažan uticaj na upravljanje.⁵⁾

Odmah po smrti kralja Amenhotepa III, kraljica, njegova udovica, jasno pokaza koliko naginje kultu Atonovom i koliko joj je stalo da od svoga maloletnog sina načini oruđe za reforme koje je smerala da uvede. Pošto se popeo na presto, Amenhotep IV dobi jednu vrlo značajnu titulu. Njegovo ime Amenhotep IV, koje znači, otprilike, »voljen od Amona«, bi dopu-

njeno titulom »veliki sveštenik boga Ra-Horakti koji se na obzorju veseli svome imenu; oganj koji je u Atonu«. Tako je mati odredila sinu put koji on mora da sledi po svojoj volji.

Veoma zvanično, Aton je postao suparnik Amonov; ali još ništa nije ukazivalo na to da neće mnogo godina proteći pre no što on bude uzdignut na mesto jednog i jedinog boga, što se i dogodilo kada je kralj stigao do punoletstva. Niko još nije naslućivao novo shvatanje sveta čije je središte trebalo da bude Aton, Teje je bila dovoljno mudra i oprezna da ne prengli s prelaskom na novi kult i da ne izazove neprijateljstvo privrženika predašnjih obreda. Početi iz prve borbu sa sveštenstvom Amonovim bio bi, uostalom, poduhvat unapred osuđen na neuspeh. Pa ipak, u prvim merama preduzetim za njenog namesništva bilo je moguće prepoznati smer kraljičinih težnji.

Prva zgrada poginuta pod nominalnom vladavinom Amenhotep IV bio je hram boga Ra-Horakti-Atona u Karnaku. Jedna skulptura prikazuje kralja kako se klanja bogu Amonu, u skladu sa svojim imenom. Ali, isto delo sadrži i simbol Atonov: sunčev kotur na nebu, sa zracima što se završavaju rukama koje opasuju kralja. Mislimo da u ovome možemo videti neku vrstu opreznog obzira prema Amonovim sveštenicima. Kralj je pokazan u odnosu s oba božanstva. Ali Teba, prestonica i središte kulta Amonovog, dobi novo ime: grad Atonovog sjaja.

Amenhotep IV počeo je da vlada kada je imao otprilike petnaest godina, uzrast koji odgovara telesnoj zrelosti. Snažna mladiceva individualnost veoma se brzo otkrila. Vremenom je svako morao priznati da Amenhotep IV ide sopstvenim putem. Pa ipak, za vreme njegovog život nije moguće ne priznati uticaj majke. Sin je s mladalačkim oduševljenjem nastavljao delo koje je ona započela. Ova fiksiranost za majku ističe se u punoj svetlosti tek kada je uporedimo s pokušajima odvajanja od oca.

Ukupno ponašanje mladoga kralja, u godinama koje će uslediti, podvodi se pod znak pobune protiv oca, već odavno mrtvog. Ne znamo, na žalost, ništa o tome kakav je odnos imao prema njemu kao dete, ali njegovo stanje u pubertetu i kasnijim godinama potpuno se slaže s onim što danas zapažamo u mnogih osoba: u detinjstvu se nesvesno čvrsto vezuju za oca; kao odrasli, teže da se oslobode te unutrašnje zavisnosti. Videno spolja, *ove osobe odaju utisak kao da se bore protiv oca*. U stvari, one se dižu protiv nesvesne fiksiranosti za oca, žele da zbace moć očeve slike. Jedino se na taj način može objasniti borba neurotičara koju, verovatno, vodi protiv nekoga ko je umro.

U mladome kralju odvijao se sukob dveju strana, jedne konzervativne, druge prevratničke. Iskustvo nas uči da se u takvom slučaju uspostavlja stanje kompromisa.

Kroz ovo što smo rekli o mladici ne nazire se burno i nasilno suprotstavljanje kompleksu oca. I zaista, videćemo da je kralj svoje suprotstavljanje moći i autoritetu oca sublimisao u idealne težnje. Te su se težnje na presudan način ticale *Predanja* koje mu je preneo otac. Kada se donjije, ipak ukazala silovitija težnja za prevratom, možemo po njoj da naslutimo žestinu unutrašnje borbe koja se vodila u Amenhotepu IV. Postojala je, dakle, težnja za prevratom, koja je stajala nasuprot težnji za očuvanjem. U Amenhotepa IV zapažamo jedan proces koji su nam neurotičari omogućili da ga upoznamo. Oni odbijaju očev autoritet u verskim, političkim i drugim stvarima, ali ga zamenjuju, i baš time pokazuju da njihova potreba za očevim autoritetom nije zadovoljena.

Teško bi bilo naći kompromisna stanja ovoga tipa jasnija od onih koja srećemo u Amenhotepa IV. Uskoro, pošto je otpočeo vladavinu, prekinuo je s verskim predanjem, s Amonom — bogom svoga oca — i preobratio se u vernika Atonovog, pripisujući mu takvu moć i važnost kakvu nijedan bog do tada nije imao. On je oživeo, pod novim vidom, veoma star kult Sunca iz Donjeg Egipta. No, nastavljajući s kultom Ra-Horakti-Atona, on je preuzeo obrazac najdrevnijih kraljeva koji su se smatrali nesposobnim potomcima boga Ra. Da bi još jasnije potvrdio koliko se oseća blizak njima, a udaljen od svoga oca, on stalno nosi krunu Donjega Egipta, to jest, onog mnogo starijeg carstva, i od samog početka teži Donjem Egiptu. Ukazaće se još i drugi znaci.

U to doba nailazimo i na prve izmene umetničkog stila. One su zaista karakteristične. Poznavalac egipatske umetnosti otkriva izvesne osobenosti u prikazivanju kralja, po kojima se ova dela već na prvi pogled razpoznaju među predašnjima: lobanja i vrat su izduženi, stomak ispupčen, bedra i butine nesrazmerni. Za ove su osobenosti nalažena svakovrsna objašnjenja. Najčešće se čuje pretpostavka o telesnoj nakaznosti kralja, čime bi se mogao objasniti njegov izgled na slikama i skulpturama. Ali, kada je pronađena mumija kraljeva, ova je pretpostavka morala biti odbačena. Na kosturu mumije, naime, nisu nađeni nikakvi nepravilni oblici kakvi se javljaju na slikama i skulpturama koje predstavljaju Amenhotepa IV. Weigall je na veoma dosetljiv i ubedljiv način obrazložio zaključak da ti čudni oblici potiču od *prastarih obrazaca*, tačnije rečeno — od onih iz vremena najstarijeg kralja Donjeg Egipta. Slikovnim pregledom, Weigall na veoma poučan način poredi predstavljane ljudi na samim počecima egipatske umetnosti i predstavljane u vreme koje nas zanima. Izgleda jasno da se ovaj stil oslanja o prastari stil.⁶⁾ Preuzimanjem najstarodrevnijeg stila mla-

di kralj uspostavlja osobito prizmu vezu između sebe i najstarijih kraljeva.

Smisao ovih pravih izmena, koje je Amenhotep IV uneo u veru i umetnost, jasan je: kralj ne želi da bude sin i naslednik svoga oca, već sin boga Ra. On ne želi da poštuje boga svog istinskog oca, već boga svog zamišljenog oca Ra (Atona).

Ovo nas podseća na često ispoljavanje čije nam je razjašnjenje omogućilo psihoanalitičko ispitivanje neurotičara. Reč je o onome što nazivamo fantazmima o poreklu, a na šta nailazimo u neurotičara.

U početku, otac je za dete obrazac svekolike moći i veličine. Kada se pojave neprijateljska osećanja, dečak u uobrazilji svrgava oca s prestola, s tim što možda samog sebe uzdiže na mesto sina kakvog zamišljenog kralja, a ulogu istinskog oca svodi na ulogu usvojitelja. Fantazam da se bude princ jedan je od najčešćih fantazama u dečaka. Odbijanje stvarnosti dovodi, u duševnih bolesnika, do mahnitih ideja o visokom poreklu pacijenta. Ovo povezivanje ideja poznato nam je iz mitova i bajki u kojima junak biva odgajan kao sin skromnih ljudi, sve dok se ne uspe do vladarskog ugleda koji mu po stvarnom poreklu i pripada. Ovi mitovi u uvijenom obliku izražavaju sukob, star koliko i svet, između oca i sina.⁷

Ono što Amenhotep radi ide tačno tim pravcem. On prezire instinski očevu lozu i zamenjuje je nečim višim. Ali pošto je on odista sin kralja, fantazam o kraljevskom poreklu, uobičajen u ostalih, ne može ga uzdići iznad rođenog oca. Bio je, stoga, primoran da se popne još više: među bogove. Ne zaboravimo da je u ono vreme egipatski kralj gospodario carstvom. Po moći ga nijedan smrtnik nije prevazilazio. Uobrazilji ostaje samo mogućnost da se sopstveno postojanje poveže s postojanjem nadzemaljskog bića. Amon nije mogao da dobije ulogu oca pošto ga je poštovao Amenhotep III. Uticaj materin označio je Atona koji je, povrh svega, prvobitno bio smrtan rodoslovnim ocem prvih kraljeva.

Tako vladavina Amenhotepa IV nije otpočela ratnim pohodima ni događajima u spoljnoj politici, već ideološkim promenama. U samom početku nisu bile po sredi promene u pravom smislu reči, već povratak na nešto starije, preistorijsko. No, uporedo sa sazrevanjem, kralj je obnovio i počeo da oličava prošlost u koju se uzglobio. Raspoloženo dragocenim dokazima koji pokazuju daje umetnički prevrat bio delo lične inicijative kraljeve — izvesnim nadgrobnim natpisima umetnika koji su izdvojili kraljeve građevine. U Egiptu je postojao običaj da natpis na grobu bude, na neki način, lična ispovest o životu umrlog. Upravo takvim natpisima i treba da zahvalimo za najveći deo onoga što znamo o egipatskoj istoriji: kraljevski neimar Bek — koji je sagradio novu prestonicu o kojoj ćemo još govoriti — kaže da mu je njegovo Veličanstvo davalo uputstva. U ovome bismo mogli videti, ali tada nikako ne bismo bili u pravu, dvorsko laskanje upućeno kralju. Međutim čak i bez takvih svedočanstava u stanju smo da u umetnosti onoga doba prepoznamo kraljev duh. Za njegova života, slikarstvo i plastične umetnosti jesu ovaploćenje ideala kojima se mladi sanjar posvetio čitavim svojim bićem. Još ćemo govoriti o naglasku koji je on u svom etičkom učenju stavio na istinu i o njegovom umetničkom realizmu koji nam se čini tako moderan.

Ako su njegovi prethodnici težili širenju i učvršćivanju svoje političke moći, naslednik je stremio stalnom proširivanju svog duhovnog obzora. Posvetio je svoje interesovanje stranom umetnosti, religijama i mitovima drugih zemalja; sve nas navodi da poverujemo u to da je pokrenuo i uticajne gradske krugove radi pitanja koja su ga zaokupljala.

Dve godine pošto se popeo na presto, sedamnaestogodišnji vladar učinio veoma značajan korak u pravcu prihvaćenih načela. Osnovao je novo boravište nazvano »Ahen-Aton« (Obzorje Atonovo). Dao je da se ono izgradi 450 kilometara severno od Tebe koja je do tada bila prestonica. Tako se očevitno udaljio od Amonovog grada i otišao ka delti Nila (to jest — starijem carstvu). Novi Atonov grad bio je smešten na mestu današnjeg sela Tel-el-Amarna; tu su i nađene one već pomenute tablice. Iznikloše sjajne palate i hramovi. U Nubiji i Siriji behu osnovana dva grada čija imena potvrđuju da su bili posvećeni bogu Atonu. Dve godine, kasnije, Amenhotep IV, star devetnaest godina, konačno napusti Tebu i preseli svoje boravište u Ahen-Aton. Istovremeno, preinači sebi ime i nazva se ubuduće Ehnaton, »prijanat Atonu«.⁸

U međuvremenu, oštri sukobi odelili su ga od Amonovog sveštenstva koje je ustalo protiv njegovih novina. Ehnaton pokaza čvrstu ruku. Najprije sveštenike neprijateljski nastrojene prema Atonu s njihovih imanja, suzbi obožavanje svih ostalih bogova i uzdiže Atona na mesto jedinog boga u zemlji. Rat je, posebno, objavljen Amonu. Ehnaton se predao tome da izbriše tragove ovoga boga po kojem su i on i njegov otac nosili ime. To omrznuo ime više se nije smelo izgovoriti. Tako je rešio da ukloni i imena Amona i Amenhotepa sa svih natpisa i spomenika. U ovom poduhvatu očišćenja, uzdržano ili sublimisano neprijateljstvo sina izbi na napadacki način. Postupak kraljev liči na ostvarenje jednog vrlo starog istočnjačkog proklevstva, upućeno protiv onoga ko protivreči, a koje se sastoji u želji da na toga više niko nikada ne pomisli. Ehnaton je težio da izbriše uspomenu na Amona i svoga oca. Kasnije, posle smrti majke Teje, sproveo je i poslednje namisli svojih dela. Mumija Teje

ne bi sahranjena kraj mumije njenog muža, već blizu grada Atonovog, u pećini koju je Ehnaton namenio sebi. Natpis na grobu označava je kao suprugu »Nebmaarinu«. Nebmaara je bilo lično ime Amenhotepa III, ime koje kao kralj nije zvanično nosio. Još je upadljivije što reč »mater« nije iscrtana uobičajenim hijeroglifičkim znakom, znakom kraguja, već ispisana slovo po slovo. Znak kraguja ne označava samo majku već i boginju hrabrosti, suprugu Amonovu. Taj bi znak, dakle, prikrivao posredno, ali tačno upućivanje na Amona i zato je morao biti izbegnut. Ehnaton je želeo da mu smrt omogući počivanje kraj majke, odvojene od njenoga supruga. Suparništvo s ocem u zadobijanju majke za sebe produžio je do groba. Na mrtvima je učinio ono što sa živima nije smeo. I po toj karakternoj crti, Ehnaton nas mnogo podseća na ponašanje neurotičara.

Ako je otada, hvališući se, izbegavao ime oca, kralj je koristio svaku priliku da sebe označi kao sina Atonovog. To jasno odaju natpisi u Ahen-Atonu. Ako je po sredi, recimo, neka pokrajina posvećena bogu, kaže se: »Ova oblast od ... do ... mora pripasti mome ocu Atonu.

Podizanje novog boravišta i svetilišta u njemu ide uporedo s razradom nove religije i njenih službi.

Aton jeste otac Ehnatonov, ali ne u onom smislu u kojem je Ra važio za oca prvih kraljeva. Novi bog je idealizovani otac, i nije samo otac kralja u užem smislu, već i otac svih stvorenja, poreklo svega. On nije — kao Ra ili Amon — bog među ostalim bogovima ili iznad njih, već jedinstveni bog, ne nacionalni, već svesvetki bog — podjednako blizak svim bićima.

Zapažamo da Ehnaton ne obožava božanstvo sunca, već sunčevu toplotu kao snagu koja daje život, a koja je oličena u Atonu. Breasted (nemačko izdanje, str. 296) s pravom podvlači: »Ako Ehnaton i ne drži u tajnosti istovetnost novoga božanstva s bogom Ra, on ipak stremi nečim drugom no što je to obožavanje sunca. Reč Aton zamenjuje staru reč bog (Neter) i bog se razlikuje od nebeske zvezde. Od sada se imenu negdašnjeg boga pridodaje objašnjenje: ono znači 'žar koji je u suncu (Aton)', a povremeno su ga, takođe, nazivali i 'Gospodar sunca (Aton)'.«

Možemo preći preko stanovišta Flindersa Petrija koji Ehnatona smatra pretečom monoteizma. Ehnatonovo učenje sadrži ne samo bitne elemente jevrejskog monoteizma, Starog zaveta, već i u izvesnom smislu ide i dalje od njega. Isto je tako i ako uporedimo Ehnatonove ideje sa ranim hrišćanstvom, tri naest vekova mlađim. Neke odlike tih ideja navode nas na pomisli o modernim shvatanjima nastalim pod uticajem prirodnih nauka.

Sačuvane molitve i himne, od kojih ćemo najrepresentativniju navesti, omogućuju nam da jasno sagledamo poimanje suštine jedinog boga po Ehnatonu. Aton je milo i dobro biće koje prolazi kroz vreme i prostor. Blagost i dobrota bile su strane pređašnjim egipatskim božanstvima, pa i ljudima koji su ih poštovali. Aton ne zna ni za mržnju, ni za ljubomoru, ni za kažnjavanje boga iz Starog zaveta. On je bog mira, a ne bog rata. On je oslobođen svekolike ljudske strasti. Ehnaton ga sebi nije predstavljao kao što su to bili stari bogovi, već kao duhovnog i bezličnog. Zbog toga je i zabranio svako figurativno predstavljanje boga. Po tome, on je preteča Mojsijevog zakona. Aton je način davanja života i njemu svako bitisanje duguje samo sebe.

Weigall primećuje da je Ehnatonovo poimanje boga bliže hrišćanstvu negoli Mojsijevom zakonu. On je posebno dobro shvatio da »The faith of the patriarchs is the lineal ancestor of the Christian faith, but the creed of Akhnaton is its isolated prototype« (str. 117).⁹

Videnje sveta, ukupnost verskog sistema, pokazuje da je Ehnaton težio isključivo ka duhovnom. Zabranjen je ne samo kult likova, već i sve što ga opterećuje i prati. Ceremonijal Atonove religije bio je veoma jednostavan, sve je bilo okrenuto unutra. Nije bilo mutnih tajanstvenosti. Zahvaljujući himnama kraljevskog pesnika, misao nove vere postao je razumljiv i blizak. Nije u njoj bilo ni traga od bežanja iz sveta, niti od askeze. Ukinuti su bogovi mrtvih i podzemnog sveta, Oziris je izgubio značenje koje je imao. Kažnjavanja u paklu, koja su bila suštinski deo starih verovanja, nisu više pominjana. Mrtvima se želelo samo jedno — da prime sjaj sunca, to jest Atona. Molitve ostavljene u grobove tiču se samo te jedne želje — »da njegova duša vidi sunce«.

Bolje no u bilo kakvom opisu, verske ideje Ehnatonove izložene su u velikoj himni koju zato i dajemo u potpunosti.¹⁰

SIJAJ ATONOV

Tvoja je pojava lepa na kraju neba,
O živi Atone, načelu života!
Kada se dignes na istočnom obzorju neba,
Ti svojom lepotom obasipaš svaki kraj,
Jer ti si lep, velik, blistav, ti vladaš zemljom.
Tvoji zraci grle predele i sve što si ti stvorio.
Ti si Râl I ti si ih sve načinio zarobljenicima;
Tvoja ih ljubav okiva.
Premda si daleko, tvoji su zraci na zemlji,
Premda si visoko, tvoji otisci čine dan.

NOC

Kad išezneš na zapadnom kraju neba,
Svet u tami je kao mrtav.
Oni spavaju po svojim sobama,
Glave su im obavijene,
Nosevi su im zapušeni i jedan ne vidi drugoga,
Njihova dobra skrivena pod glavom ukradena su im,
A da oni to i ne znaju.
Svaki lav izlazi iz svog skrovišta,
Sve zmijske ujedaју.
Tama vlada, svet čuti,
Jer onaj koji ga je stvorio odmara se na kraju neba.

DAN I ČOVEK

Zemlja je osvetljena
Kada se ti digneš na kraju neba,
Kada — Aton — ti bdiješ na nebu,
Tama je prognana kada ti pošalješ svoje zrake.
Dve pokrajine¹ praznuju svakog dana
Bđijući, stojeći na nogama,
Jer ti si ih uspravio.
Oni se peru i navlače svoju odeću,
Njihove se ruke dižu da te obožavaju, kada se ti pojaviš.
Svi ljudi rade svoj posao.
Dan i životinja i biljke.

Stoka je zadovoljna svojim pašnjacima,
Drveće i biljke cvetaju,
Ptice kruže na močvarama
A njihova se krila dižu da te obožavaju,
Ovce poskakuju,
Svaka ptica, sve što leti.
Svi oni žive kada se ti digneš nad njima.

DAN I VODA

Brodovi plove uz reku i niz reku
Svaki put je otvoren, jer ti sijaš.
Ribe skaču pred tobom
A tvoji zraci su potpuno na velikom moru.

STVARANJE I ČOVEK

Ti si onaj koji začinje dečaka u ženi,
Koji je načinio seme u čoveku,
Koji daje sinu život u stomaku majčinom,
Koji ga umiruje da ne plače.
Ti si njegova dojilja u materinoj utrobi,
Ti si onaj koji udahnuje dah da bi oživeo ono što si ti stvorio!
... dana kada se rodi
Ti otvaraš njegova usta za reč
Ti stvaraš, prema njegovoj potrebi.

STVARANJE ŽIVOTINJA

Pile pijuče još od ljuske,
Ti daješ dah da ga oživiš
Kada si ga dovršio,
Kako bi ono moglo da se ispili iz ljuske.
Tako, ono izlazi iz jajeta,
Da bi pijukalo, onoliko koliko može,
Ono svuda trči na svojim nožicama
Kada izide iz jajeta.

SVEKOLIKO STVARANJE

Kako su tvoja dela mnogojaka
Ona su nam skrivena,
O ti, jedini bože, čija je moć jedinstvena,
Ti si stvorio zemlju po svojoj želji,
Kada si bio sam:
Ljude, sve životinje velike i male,
Sve što je na zemlji,
Što hoda na svojim nogama,
Sve što je visoko gore — u letu,
Zemlje Siriju i Nubiju,
I zemlju Egipat, ti svakog postavljaš na njegovo mesto
I ti daješ prema potrebi,
I svaka ima svoje dobro
I njihovi su dani izbrojani.
Njihovi se jezici različito izražavaju,
Njihov izgled i njihova boja su različiti.
Da, ti si načinio ljude različitim jedne od drugih.

NAVODNJAVANJE ZEMLJE

Ti si stvorio Nil u podzemnom svetu,
Ti si ga po svojoj volji naterao da izvire,
Da bi održavao u životu ljude
Kada si ih ti stvorio,
Ti, gospodar svih njih!
O sunce dana — strahu udaljenih zemalja,
Ti u njima stvaraš život.

Ti si jedan Nil stavio na nebo
Da silazi radi njih
I pravi talase na planinama i moru
I zaliva njihova polja među njihovim staništima.
Kako su tvoji planovi čudesni, o gospodaru Večnosti,
Nil s neba je za strane zemlje
I za životinje koje idu u pustinju.
(Istinski) Nil izvire iz podzemnog sveta za Egipat,
Tako tvoji zraci hrane svaki vrt,
Kada se ti digneš, oni žive i rastu za tebe.

GODIŠNJA DOBA

Ti načini godišnja doba da bi stvorio sva dela,
Zimu, da bi ih osvežio, a isto tako i toplotu (leta).
Načinio si daleko nebo da bi se dizao na njemu,
Da bi video sve što si načinio,
Dok si bio sam,
Svetlucajući u tvom vidu oživljenog Atona,
Od zore zračeći zatim udaljavajući se i vraćajući.

LEPOTA KROZ SVETLOST

Načinio si hiljade oblika za sebe sasvim sam.
U gradovima, selima, zaseocima,
Na putu ili pokraj reke,
Sve te oči vide pred sobom,
Kada si ti dnevno sunce iznad zemlje.

ATON I KRALJ

Ti si u mome srcu,
Niko ko te poznaje
Osim tvog sina Ehnatona.
Ti si ga uputio u tajnu svojih planova
i svoje snage.
Svet je u tvojoj ruci
Onakvog kakvog si ga stvorio.
Kada se ti digneš, oni žive (ljudi),
Kada ti išezneš, oni umiru,
Jer ti si sam vreme života
I živi se kroz tebe.
Sve oči posmatraju tvoju lepotu
Sve dok ti ne išezneš.
Svaki rad prestaje
Kada ti zađeš na Zapadu.
Kada se ti digneš, oni postoje,
Oni rastu za kralja.
Otkako si udario temelje zemlji, ti si je podizao,
Ti si je podizao za tvog sina
Koji je proizišao iz tebe samog,
Kralja, koji živi od istine,
Gospodara dveju pokrajina Nefer Heperu Re, Va u Re,
Sin Rea, koji živi od istine,
Gospodara krune, Ehtanona čiji je život dug
(i za) veliku kraljevu, onu koju on voli,
Gospodaricu dveju zemalja, suprugu Neferi Aton,
Koja živi i rascvetava se za navek i za svagda.

Tekst ove poeme toliko je jasan da mu nije potrebno objašnjenje. Zeleo bih samo da se zadržim na nekoliko karakterističnih delova.

U početnoj strofi govori se o ljubavi Atonovoj koji zarobljava zemlje i bića. To je zaista prvi put u duhovnom životu čovečanstva da se ljubav slavi kao sila koja pokorava svet. Ovome ćemo morati da se vratimo kada budemo govorili o Ehnatonovoj etici.

Opis božanske blagosti u kojoj, bez razlike, uživaju sva bića, mnogo podseća na poeziju hebrejskih psalama. Breasted i ostali skreću pažnju na zapamnjivu sličnost nekih odlomaka himne Atonu i Psalma 104. Naročito se to odnosi na stihove 20 do 24 i 27 do 30:

»Kada zavlada tama, to je noć, po njoj se kreću životinje iz šume. Mladi lavovi riču od gladi, zahtevajući od Boga svoju hranu. Kada sunce grane, oni se povlače i odmaraju se u svome leglu. Čovek se predaje svome poslu i radu sve do večeri. Kako su tvoja dela mnogojaka, Jahve! Tvoja ih je mudrost stvorila, zemlja je puna tvojih stvorenja...«

»Tebe svi oni čekaju da im u svoje vreme dadeš njihov dnevni obrok. Ti daješ, oni uzimaju; ti otvoriš ruku, oni se siti jedu dobrih stvari. Ti skriviš lice, oni su smeteni, oduzmeš im dah a onih ponovo postaju zemlja. Ti pošalješ svoj dah i oni jesu i ti obnavljaš lice zemljino.«

Možemo prihvatiti kao verovatno da je Psalm 104 nastao pod neposrednim uticajem Ehnatonove poezije.¹²

Tumačeći himnu Atonu, Flinders Petrie ističe ne samo odsustvo svega što se tiče mnogoboštva, već i odsustvo svakog antropomorfnog pojimanja jedinoga boga. Alko ovom utisku i treba postaviti izvesna ograničenja, to ipak ne umanjuje izvesnost da je ovo shvatanje monoteističko više no bilo šta drugo. Treba priznati da je kult Atonov, u dubokom smislu, obožavanje jedne prirodne sile, jednog bezličnog načela.

Već smo pomenuli da Aton nije predstavljen, već simbolizovan sunčevim koturom čiji se svaki zrak rasipa preko jedne ruke. Na slikama te ruke okružuju kralja i njegovu suprugu, a ponekad i njihovu decu.

Prisvajajući Atona sebi za oca, kralj je svoje poreklo uzdigao do jedne bezlične sile. Ovo nas podseća na začecje Hrista preko Svetog duha. Ali Aton nije začeo Ehnatona s nekom suprugom ljudskoga roda. Nema ni traga od takve pomisli. Aton je Ehnatonu otac i majka u istu mah.

Religija Ehnatonova ne može se razmatrati za sebe. Ona u svojoj celovitosti postaje razumljiva tek kada se u obzir uzme i kraljeva etika, žiža svih njegovih interesovanja, religioznog osećanja i načina na koji je upravljao svojim životom.

Ehnatonova etika odbacuje svako ispoljavanje mržnje, svako nasilje, kao što će to i Hristos učiniti nekoliko vekova kasnije. Kao što je u himni Atonu rečeno, on je želeo da vlada putem ljubavi. On je neprijatelj krivi prolivene u bilo kom obliku. Naredio je da se sklona sve što je prikazivalo ljudske žrtve. Ratna pohlepa za njega ne postoji. Obožavajući Atona kao gospodara mira, on u svome kraljevstvu neće nikakav rat. Zanimljivo je, u tom pogledu, uporediti Ehnatona s njegovim precima. Dovoljno je pomisliti na surovog ratnika Amenhotepa II. Za njega se priča da je sirijske vladare, koje je zarobio prilikom jednog pohoda, obesio o svoj brod i pobeđonosno plovio nazad uz Nil. Ehnatonovo otac, premda manje ratoboran od svojih prethodnika, ipak je u strasnom lovu ispoljavao ratničke sklonosti. Sin je potisnuo bezmalo svako izražavanje sklonosti ka agresivnom ili okrutnom. Njegova je etika počivala, pre svega, na izraženju sublimaciji instinktivnih sadističkih komponenti. Iz krutog pridržavanja takvih etičkih načela proizići će, po njega i njegovo kraljevstvo, najteže posledice.

Posle majčine smrti Ehnaton je naročito počeo da teži ostvarenju svojih ideala, ne vodeći računa o preprekama koje su morale da se ispreče. On je želeo da kraljevstvo obaspe mirom; u ondašnjem smislu to je značilo: čitav svet. Uopšte nije shvatio da njegovo doba nije zrelo za takve težnje. Nije shvatio ni ulogu mrženje, lakomosti itd. u bitisanju svakog pojedinca i svakog naroda. Bio je na čelu jednog kraljevstva što se, bez čvrste ruke koja bi ga ujedinjavala, moglo samo raspasti. Ali on je pokušao da svet poveže uz pomoć ljubavi, delovanjem sličnim onome koje pripisivao Atonu.

Ehnaton ne samo što nije smatrao vrednim da svoje kraljevstvo uveća ili održi putem sile, već je i u vreme mira odbijao da se koristi vladarskom moći. Bio je to prekid sa svakom dvorskom tradicijom. Faraoni su u svako doba uživali gotovo božansko strahopoštovanje. Ehnaton se pokazao skroman i jednostavan, bez dostojanstvenog gospodarskog držanja. Držanje mu je na slikama predstavljeno sasvim prirodno. Više ne nailazimo ni na trag herojskog držanja predašnjih faraona. Narodu se on pokazuje u krugu porodice. O tome svedoče mnogobrojne slike. On objavljuje i ponavlja da nije strog i nepristupačan vladar na kakve je narod navikao, da ne nalazi zadovoljstva u vladanju i ispoljavanju svoje moći, da zna samo za uživanje u lepom. Voli da se naziva kraljem »koji živi u istini«.

Čini nam se da je ova težnja ka istini vredna ispitivanja. Biće potrebno da posle Ehnatona vekovi proteknu pre nego što najznačajnije civilizacije osude laž. Praveći od istine načelo umetnosti, Ehnaton je otišao s onu stranu etičkog razmatranja ove vrednosti.

Breasted kaže da je Ehnaton poučio umetnike na svome dvoru da puste »dletu i kičicu nek pričaju ono što stvarno vide«. »Ishod je — kaže on — bio jednostavan i lep realizam, jasniji i opravdaniji od bilo koje predašnje umetnosti. Položa-

ji životinja uzimani su iz samog života, pas kako lovi, divljač kako beži, bik kako skače. Jer, sve je to spadalo u istinu u kojoj je Ehnaton živeo.«

Neophodno je spomenuti i seksualnu etiku Ehnatonovu, iako smo već oživeli neke njene strane — posebno Ehnatonovu fiksiranost za monogamiju. Svi izvori obavještenja podvlače duboku ljubav koja je vezivala Ehnatona i njegovu ženu. Kada nije dobio muškog naslednika, odustao je od toga da uzme i drugu suprugu. Koristio je svaku priliku da se pokaže u okrilju porodice. Nefer Nefru Aton mu je rodila četiri kćerke koje je nežno voleo. Sreću koju je osećao u porodičnom životu izražavao je tako što je uporno nastojao da se prilikom javnih pojavljivanja, na natpisima itd, obožavao kraljica. Označavao ju je na mnogo načina: »Gospodarica moje sreće« i slično. Tako je pokušavao da u narodu raširi novo shvatanje braka, nov položaj čoveka u odnosu na ženu. Već smo ukazali na to da je za Ehnatonove vladavine uticaj žena na dvoru porastao do pre toga neviđenih razmera.

Jedan reljef iz Berlinskog muzeja osobito dobro prikazuje nežnost odnosa koji je ujedinjavao kralja i kraljicu. On pokazuje kralja, mladalacke, gotovo ženstvene siluete, oslonjenog o štap, a ispred njega je kraljica koja mu prinosi kitu cveća da je omiriši. Kad je reč o sadržaju ili koncepciji, nijedno prethodno egipatskog umetničko delo ne pokazuje ništa ni nalik tome (videti reprodukciju u nemačkom izdanju Breastedove istorije Egipta).

U grobu jedne njegove prerano umrle kćeri nalazi se slika gde se isto tako prikazuju nežna osećanja koja su ujedinjavala kralja i njegove. Nikad pre toga nije smrt deteta izražena na taj način.

A kako su tek nežna osećanja u himni Atonu! Podsetimo se samo opisa pileta koje izlazi iz jajeta.

U bliskoj vezi s izbegavanjem svake grubosti jeste i užas od ružnoće, potreba za lepim. Himna Atonu počinje opisom lepote boga. Ehnaton nije podsticao samo figurativne umetnosti. On je podigao i predivne vrtove i opijao se lepotom cveća i životinja u njima. Za muziku je gajio sasvim posebno interesovanja. Njegova želja za oplemenjenim uživanjima, dakle, težnja ka sublimaciji, javljala se u mnogim oblicima.

Zdanje sačinjeno iz Ehnatonove, religije, shvatanja sveta i etike tvori celinu koja svojom veličinom i unutrašnjom strukturom zapanjuje. Ali plan preobražaja koji su tako duboko zadirali u život naroda, zahtevao je i dejstvenu snagu i moć praktičnog sagledavanja i procenjivanja protivničkih snaga koje će ga osujetiti. Mladi naslednik carstva nije težio ničim manjem do uvođenju svetske religije s jednim jedinstvenim bogom. Ali dok je uspostavljao vrhovnu vlast toga boga, izgubio je sopstvenu vrhovnu vlast.

Jasno je da se carstvo Atonovo moglo učvrstiti samo u onoj meri u kojoj je kralj očuvao sopstveni ugled. Ali što je više sužavao, u skladu sa svojim idealom, rub između sebe i naroda, to je više neprijatelja stvarao sebi među sveštenicima predašnjeg božanstva; što se temeljnije trudio da okonča svoje reforme, to je njegov uticaj u narodu bio slabiji. Samo on lično i nekoliko retkih izabranika bilo je zrelo za njegovu religiju; ona nije bila u skladu s potrebama masa. Weigall nalazi uporednost između uvođenja Atonovog kulta i uvođenja hrišćanstva. Zaključuje da je brzo i sveopšte širenje hrišćanstva bilo moguće u onoj meri u kojoj su primetni i antropomorfnu predmeti obožavanja ostavljali i izvesno mesto potrebama masa. Pored jedinog boga postojalo je i lice Hristovo koje je bilo bližnje ljudima — đavo — anđeli — sveci — duhovi, itd. Verovanje u jedno božansko biće koje ostaje nevidljivo nije moglo da prodre u narod. Ova osnovna misao, koju je Weigall odlično odredio, daje verovatno objašnjenje za malu privlačnost mojsijevskog monoteizma koji je pomalo bio nalik kultu Atonovom.

Koliko nas dokumenti upućuju u unutrašnje neredе do kojih je dolazilo pod vladavinom Ehnatonovom, toliko nam malo govore o događajima u spoljnoj politici. Nije se događalo ništa. I tako su pljačkaška plemena stvorila nesigurnost na granicama. U isto vreme, deo sirijskih vazala pobuni se i napade na one koji su ostali verni. Ovi, pak, zatražiše pomoć od Egipta. No, ti zahtevi ostadoše neuslišeni. Tokom šesnaeste godine Ehnatonove vladavine, Hititi upadoše u Siriju. Kralj je tada bolovao od bolesti koja će ga odneti dve godine kasnije. Protivnik svakog oružanog uplitanja, on prepusti ugrožene azijske pokrajine sebi samima. Upravo se u to doba odvijala neobična korespondencija koju nam tablice mađene u El-Amarni prenose u celosti. Posredi su tablice ispisane klinastim pismom, koje su stizale iz Azije. Tablice sadrže žalbe azijskih vazala, pisane u sve prečoj nevolji, pošto ovi više nisu mogli da odolevaju buntovnicima i najezdi varvara. Iz tih molbi donosimo jedan karakterističan odlomak koji Breasted navodi prema Knudtzonovim *Pismina iz Amarne*. Starci iz ugroženog grada Tunija pozivaju u pomoć protiv otpadničkog vazala Azirua. »Ako Aziru prodre u Simitru, činiće s nama što mu je volja, pošto se naš vladar, naš kralj i, nadasve, naš gospodar drži daleko od nas. Te sada Tunip, tvoj grad, plaće i suze mu teku i nema nam spasa. Već dvadeset godina šaljem glasnike našem gospodaru, kralju Egipta, ali nikakav odgovor ne stiže, nijedna jedina reč.«

U pokrajinama su se nevolje umnožavale i važni gradovi i oslonci egipatske moći propadali su jedan za drugim, kao, recimo, gradovi i oblasti Askelon, Tūr, Sidon, Simira, Biblos, Aš-

kralj ehnaton i kraljica nofetete sa svojom decom pod atonovim suncem koje zrači

dod, Jerusalem, Kadeš, Tunip i doline Jordana i Oronta i mnoge druge oblasti. Ali sve to nije uzdrmalo Ehnatona, on je živio u svojim idealima i to periterno carstvo koje su njegovi preci izgradili po cenu velikih žrtava prepustio je propadanju.

Posljednjih meseci života ovaj sanjar na prestolu ponovo je pokazao koliko ga malo uzdmavaju nedaće njegovog kraljstva. Umesto da se brani od spoljašnje opasnosti, mislio je samo na to kako da izbriše sve tragove predašnjeg mnogoboštva. Poslednja mera njegove vladavine, za koju znamo, jeste iskorenjivanje imena starih bogova u razmerama do tada nepreduzimanim. U onom razdoblju takva je akcija bila posebno nepodobna. Kraljev je ugled opadao, a narodu i sveštenicima koji su uticali na njega nije trebalo davati neposrednu priliku za srdžbu. Ehnaton je počimio tu grešku i izgleda da je samo smrt, koja se sručila ubrzo posle toga, spasla njegovu vlast od nasilnog okončanja.

Tek što je Ehnaton iščezao, Amonovi sveštenici sprovedoše protivreformu. Ubrzo su ponovo zadobili svoju spoljašnju moć. Smenkava, zet Ehnatonov, nije bio čovek koji bi zaštitio delo svog prethodnika. Njegova vladavina, uostalom, kratko potraja. Ehnaton je bio žigosan kao jerebik i njegovo je delo uništeno isto onako temeljno kao što je i on sam uništeno ono koje mu je bilo povereno. Njegovo je ime stigla ista sudbina kao ona koju je dodelio imenu svoga oca i imenu boga Amona. Čak su i sa židova grobnice čekićem odvalili njegovo ime da bi zatrili omrznutu reč koja je podsećala na Atona. Sta više, mumiju kraljice Teje koja je počivala kraj ostataka Ehnatonovih, uzeli su i sahranili kraj Amenhotepa III. I isto onako kao što je Ehnaton odbacio ime Amenhotep, jedan od njegovih sledbenika, koji su se brzo smenjivali, bi prinuđen da svoje ime Tut-Ank-Aton preinači u Tut-Ank-Amon.

Ehnaton je bio revolucionar — naravno, ne u običnom smislu reči. On je na zapanjujući način sublimisao svoje agresivne pulsije i pretočio ih u ljubav koja je obuhvatala sva bića — i to do te mere da se nikakvim nasiljem nije suprotstavio neprijateljima kraljevstva. Najžešće njegovo neprijateljstvo okrenulo se protiv sopstvenog oca kojeg, međutim, nije moglo da dostigne pošto više nije bio među živima. Ovo nas podseća na ponašanje izvesnih neurotičara koji, preslabi da bi se digli protiv živih, abreaugaju svoju mržnju i žed za osvetom na račun mrtvih, obično pod vidom fantazama ili neurotičnih simptoma.

Videli smo da Ehnaton, upnikos tome što se opirao očevoj moći, nije mogao bez autoriteta koji bi predstavljao tu moć. Stoga je sebi stvorio religiju skrojenu po meri sopstvenih, ličnih potreba, religiju u čijem je središtu bio jedan očinski bog. Njemu je podario totalan autoritet, svemoć koju u početku svakog dete pripisuje svome ocu. Od njega je načinio jedinstvenog boga koji, to se vidi, potporu nalazi u jedinstvenom očinstvu. Tako je on postao preteča mojsijevog monoteizma, gde se u jedinstvenom bogu otkrivaju odlike patrijarha, jedinstvenog gospodara porodice. Na kraju je tom novom bogu pripisao bezgraničnu ljubav i dobrotu kojima se odlikovao on sam. Tako je, kao što su to ljudi često radili, stvorio sebi boga po sopstvenoj slici — da bi posle iz njega izveo svoje poreklo. Aton je odraz Ehnatona i svih njegovih odlika. I ako on Atona, to čudo svoje uobrazilje, tu dušu svoje duše, označava kao oca, u tome možemo prepoznati njegovu želju: da bude potomak jednog oca koji ima iste lične osobine kao i on sam.

I u naše vreme mnoge osobe, pogotovu neurotičari, stvaraju sebi ličnu religiju i kult. Kao što nam to psihanaliza često omogućuje da vidimo, oni se iz najtamnijih dubina svog nesvesnog dižu protiv oca, ali njihova potreba za zavisnošću prenetu je na jedno božansko biće, odnosno na biće koje je iznad oca. Događa se da se te osobe osećaju pozvanim da šire ideje proizašle iz njihovog kompleksa oca te postaju pokretači neke religije ili predvodnici neke sekte.

U drugim slučajevima, sin pokušava istinskog oca da zameni zamišljenim, idealnim ocem. Naravno, ovaj će tada imati osobine i karakterne crte po kojima sin zamišlja da prevazilazi oca. Izgleda da u srži ovih plodova fantazama leži želja da se čovek začne sam, da bude sam sebi otac. U himni koju smo doneli, za Atona — to Ehnatonovo drugo ja s očinskom svemoći, uzdignuto je na rang boga — kaže se: da je samog sebe začeo!

Odnos s ocem objašnjava kako je Ehnaton postao pokretač monoteističkog kulta i osnivač religije ljubavi. Ostaje da saznamo zašto je za središte kulta odabrao Atona, a ne neko drugo božanstvo. Izvesne razloge smo već nabrojali: prodiranje Adonisovog kulta iz Azije, osobitu naklonost kraljice majke ka Atonu i uticaj koji je imala na svog mladog sina. Ali to ne objašnjava usrdnost velike himne Ehnatonove, niti sklonost koja je celokupnu njegovu misao, snagu i život usmerila ka služenju Atonu. Pokušaću, koliko na osnovu psihoanalitičkog iskustva, toliko i na osnovu postavki psihologije civilizacija, da otkrijem unutrašnju motivaciju kraljevog ponašanja.

Skorašnja istraživanja pokazala su smisao očinskog simbola sunca. Ovo se značenje nalazi u psihologiji neurotičara i duševnih poremećaja i u narodskim predstavama. Sunce je posebno pogodno da bude simbol jedinoga boga jer, za razliku od ostalih zvezda, ide svojim usamljenim putem.

Kao što smo rekli, Ehnaton ne obožava samu zvezdu već njen žar. Toplotu sunca narodi doživljavaju kao snagu koja začinje, daje život. Isto je tako doživljava i Ehnaton. Ali usled

njegove veoma snažne sklonosti ka sublimaciji, javlja se još jedno značenje senčeve toplote: ona postaje simbol Atonove ljubavi koja obuhvata sve. To se jasno kaže u prvim stihovima himne. Sunčevi zraci koji obasjavaju sve zemlje poistovećeni su s ljubavlju Atonovom koja zarobljava. Ova nam je simbolika poznata iz snova zdravih ili neurotičnih osoba. Uostalom, i klinička slika neurotičnih stanja sadrži nenormalna osećanja toplote ili hladnoće. Ta su osećanja povezana s erotičnošću pacijenata i ta se veza sasvim jasno vidi. Pominjemo je samo uzgred.

Nek nam bude dozvoljeno da odemo i korak dalje, čak i ako ćemo stići u oblasti čistih pretpostavki. Na početku smo ukazali na veze između Atona i sirijskog boga Adonisa. U Adonisu su ljudi obožavali ličnost veoma mladog čoveka koji je prerano umro. Pretpostavljamo li da je mladi kralj sebi stvorio, kao bog, sliku sebe samog³, mogli bismo pomisliti i na poistovećenje s Adonisom. Nejak i bolešljiv od detinjstva da mu je dosuđena skoro smrt, odista je i mogao da napravi takvo poređenje. Težnje ga nisu ponele ka odvažnom, muškom delanju, već ka životu u lepoti.

Jedna osobena crta zajednička je i Ehnatonu i njegovom bogu Atonu: obojica su usamljenici. Ako je oko sebe i okupio mali broj pristaša, Ehnaton nije održavao nikakve žive veze s narodom, iako je pokušavao. Prekomerno potiskivanje seksualnosti ometa osećajne veze čoveka s bližnjima i lišava ga ispravnog osećanja stvarnosti. Ishod je — autoerotično povlačenje, tako često u neurotičara, a posebno u onih najobdarenijih: ostvarenje želja kroz fantazme postaje isključivi predmet interesovanja. Neurotičar više ne živi u svetu stvarnih događaja, već u svetu koji je stvorila njegova uobrazilja... On je izvan stvarnih okolnosti kao da one za njega i ne postoje, nije u svetu svojih snova i ideala gde vladaju samo ljubav i lepota. On više nije u stanju da vidi mržnju i neprijateljstvo, nepravdu i nesreću koje, u stvarnosti, besne među ljudima. Kao ni u himni, on ne zna da u prirodi vlada najjači, dok su slabi ništavni; on vidi kako životinje skaču i poskakuju, čuje ih kako se raduju u čast svoga stvoritelja.

Eto zašto je Ehnaton bio gluv za pozive svojih azijskih vazala, slep za grozote koje su se dešavale u njegovim pokrajinama. Njegovo je oko opažalo samo lepote u sklad, a za to vreme kraljevstvo mu se raspadalo. »U Ahen-Atonu, novoj i velepnoj prestonici, Atonov je hram odjekivao od slavopojki bogu carstva — ali to carstvo nije više postojalo« (Breasted).

Grčka mitologija nam govori o mladome Baetonu, sinu Helijevom, koji se drznuo da umesto svog oca poveže sunčeva kola. Konji mu se oteše, on se stropošta iz kola u bezdan i plati životom. Sudba ovog sina sunca dirljiva nam je zbog sličnosti s Ehnatonovom povešću. I on se zaleteo na krilima smelih misli. Stremeći ka sunčanim prostranstvima, ispustio je uzde koje je njegov otac čvrsto držao. Sustigla ga je kob tolikih idealista: dok oni žive u svetu snova, stvarnost ih svodi na ništavilo.

Prevela:
Jelena Stakić

NAPOMENE:

¹ Prevod iz knjige: Dr Karl Abraham, *PSYCHANALYSE ET CULTURE*, PB Payot, Paris 1969.

² AMENHOTEP IV (EHNATON). Contribution psychanalytique à l'étude de sa personnalité et du culte monothéiste d'Aton (str. 133 — 163)

³ BREASTED, *Ancient records of Egypt*, vol. 2, Chicago 1906, Breasted — *History of Egypt*, Chicago 1905; Weigall, *The life and times of Akhnaton Pharaoh of Egypt*, Edimbourg i London 1910; Niebur, *Doba Amarni* u »Der alte Orient«, godina 1, sveska 2, Leipzig 1899; Sethe, *Dokumenti o XVIII dinastiji*, vol. 4, *Dokumenti o egipatskoj starini*, Leipzig 1906; Flinders Petrie, *A history of Egypt*, vol. 2, London 1896

⁴ Zato ga Grci i poistovećuju sa svojim Zevsom.

⁵ Kern-complex, bukvalno: kompleks-jezgro, čovrni kompleks (prim. francuskog prevodioca).

⁶ »Bračni odnosi roditelja u psihologiji neurotičara.« *Jahrbuch f. Pa. Forsch.*, vol. I, 1909. Posebno sam razmatrao brakove među rodacima. Zato sam i ukazao na drugi brak Amenhotepa III s jednom rođakom s majčine strane.

⁷ Ovde se vredi podsetiti jednog naizgled beznačajnog podatka. U detinjstvu, među objektima ljubavi za koje se osobe s neurotičnim sklonostima najviše fiksiraju, dojlja ima povlašćeno mesto. Uobičajeno je da ona ostane kraj deteta i kad prestane da sisa. Prijatne upomene na dojenje sačuvala su od zaborava što dojlja za dete gaji sasvim posebnu ljubav. U analizi neurotičara često sam nailazio na tragove te ljubavi prema dojlji. Stekel *Jezik sna*, Bernmann, Wiesbaden 1911.) je nedavno objasnio značaj dojlje u snovima odraslih. Saznamo da su dojlja Amenhotepa IV i njen muž igrali određenu ulogu na kraljevom dvoru. Jedan bareljef pokazuje kralja i kraljicu kako s balkona bacaju poklone svetiniku Eje (dojiljnom mužu) i dojlji. Možda treba primetiti da ona nosi isto ime — Teje — koje i kraljica majka.

⁸ Istorijska novije umetnosti otkriva u prerafaelistima jedan srodan primer povratka na starinske obrasce.

⁹ Povodom ovog uporedite moj tekst *San i mit* (str. 40) i tekst: Rank, *Mit i rađanje junaka*. Oba s *Schriften zur angewandten Seelenkunde*, sveska 4.

¹⁰ Kćeri kraljeve su već na rođenju dobile imena kao »Nerit-Aton« (voljena od Atona) ili »Beket-Aton« (službenica Atonova).

¹¹ Vera patrijarha jeste neposredan prethodnik hrišćanske vere, ali veroispovest Ehnatonova jeste njen izdvojeni prototip.

¹² Prevod s nemačkog (primedba francuskog prevodioca).

¹³ Gornji i Donji Egipat.

¹⁴ Weigall pretpostavlja da Psalm 19 duguje za svoj poseban sastav istom uticaju. U stihovima 6 i 7 za sunce (muškog roda na hebrejskom jeziku) kaže se:

»I ono izlazi iz svoje ođaje kao zaručnik, i kao junak se raduje svojoj putanji. Diže se na jednom kraju neba i ide sve do drugog njegovog kraja i ništa ne ostaje skriveno njegovom sjaju.«

Svakako, ovde mogu biti po sredi tragovi kakve himne bogu sunca; ostaje otvoreno pitanje da li su ovi zaostaci egipatskog porekla.

¹⁵ Možemo ga uporediti s ličnošću Baldura iz germanske mitologije.